

IONEL MOHÎRȚĂ

INTRODUCERE ÎN PSIHOTANATOLOGIE

CĂLĂTORIA CONȘTIENȚEI PRIN MOARTE

EDITURA HERALD

București

*Fratelui și părinților mei, a căror moarte m-a
determinat să plec pe drumul acestei cercetări*

CUPRINS

Introducere	7
Un scurt istoric al psihotanutologiei	18
Moartea în viziunea înțelepciunii antice	35
Teoria lui Platon despre moarte	45
Cartea tibetană a morților	57
Simboluri ale morții în mitologii	63
Ipoteza sufletului supraviețuitor	92
Descrierea procesului morții	98
Cercetări asupra imaginilor bioelectrografice post-mortem	117
Obiectul și câmpul tematic al psihotanutologiei	126
Studii moderne psihotanutologice	131
Confruntarea cu moartea	137
Conștientizarea semnificației morții în procesul individuării	144
Stagnarea în procesul de dezvoltare a Eului	152
Studiu de caz în suferința de pierdere	160
Forme amplificate de conștiență	165
Transformarea energiilor spirituale în labirintul morții	175
Criterii de clasificare a experiențelor la limita morții	186
Cazuri celebre în experiențele de moarte iminentă	197
Frica de moarte	213
Viața de dincolo – o realitate?	218
Terapii psihotanutologice	224
Tanatoterapia - Vladimir Baskakov	235
Procesul Memoriei Adânci	237
Proiectologia	255
Respirația Pneuma (respirația spiritului)	262
Concluzii	269
Bibliografie	272

INTRODUCERE

Cel care moare înainte să moară, nu moare atunci
când moare

Abraham a Sancta Clara

Câteodată un eveniment îți poate schimba cursul vieții. Impulsul către aceste cercetări psihotanatologice a fost dat de un eveniment nefericit din viața mea: moartea neașteptată a fratelui meu, în toamna anului 1999. La înmormântarea de la cimitirul Ghencea Militar, un fotograf a făcut câteva poze digitale, în care se puteau observa câteva globuri de lumină care însoțeau cortegiul funerar. Aceste sfere de lumină s-au regrupat în timp ce cortegiul avansa către mormânt, astfel că din patru sfere au devenit una, iar lumina ei era mult mai strălucitoare, probabil printr-un proces de coeziune cuantică. Într-o discuție ulterioară cu fizicianul Florin Gheorghită din Iași, acesta mi-a relatat că, după o cercetare proprie de aproape trei decenii asupra acestui fenomen, el crede că aceste sfere sunt sufletele persoanelor care au decedat.

Mi-am pus întrebarea dacă acest lucru ar putea fi adevărat. De atunci am elaborat o cercetare calitativă psihologică asupra fenomenului morții, pe care o voi supune atenției dumneavoastră în această carte.

Experiența mea de 37 de ani în domeniul medicinei și al psihologiei m-a ajutat să înțeleg în mare parte ceea ce se petrece în momentul morții. De-a lungul timpului am ascultat multe relatări despre experiențele de moarte iminentă ale unor persoane care mi s-au destăinuit.

Am cunoscut destul de mulți oameni care au avut această experiență, numită „experiență de moarte iminentă” (EMI) care este, de fapt, o conștiință extinsă, o autoidentificare cu percepția, cu emoțiile, cu amintirile de la începuturile copilăriei, cu evenimente actuale și viitoare. De asemenea, cu întâlnirea unor rude decedate sau cu experimentarea unui tunel de lumină, o rememorare a vieții, sau chiar cu posibilitatea de a avea percepții mai presus de trupul fără viață. Când apare stopul cardiac, știm că imediat dispăre orice funcție a creierului. Din ce-am învățat, rezultă că e imposibil să experimentezi conștiința atunci când creierul nu funcționează.

Deci în moartea clinică – denumită ca fiind o perioadă de inconștiență, când inima nu mai funcționează și respirația încetează – omul este declarat mort după cinci sau zece minute, dacă nu se execută procedura de resuscitare cardiopulmonară. Nu mai există respirație: centrul respirației e apropiat de trunchiul cerebral. S-a măsurat activitatea electrică a creierului: după o medie de 15 secunde, apare o linie plată pe EEG. Timpul mediu necesar resuscitării pacienților este de cel puțin 60 la 120 de secunde sau mai mult.

În moartea clinică, știm că dispar semnele clinice ale acelor pacienți, că nu mai au niciun fel de reflexe corporale care depind de funcționarea cortexului cerebral. Nu mai există nici reflexe ale trunchiului cerebral – deci nu mai există reflexul de sufocare –, nici reflexul corneean, astfel că pupilele rămân dilatate la maximum. *Așadar, toți acei pacienți din studiile ce vor fi prezentate, aflați în stop cardiac, aveau linie plată și un creier nonfuncțional și, exact în acel moment, ei aveau experiențe de conștiință alternativă.* Nu există nicio explicație fiziologică, psihologică, sau farmaceutică pentru acest fenomen.

Deci trebuie să punem sub semnul întrebării conceptul, care este numai o presupunere, niciodată dovedită, conform căruia conștiința este produsul funcționării creierului. Nu poate fi adevărat. Aceasta este o concluzie importantă.

În timpul stopului cardiac, acești oameni au de-a face cu o experiență de extracorporalizare în care pot avea percepții veridice, ce pot

fi coroborate ulterior. Ei pot descrie lucruri care se întâmplă la circa 20 sau 30 de minute de la debutul stopului cardiac. Apoi, uneori, având aceste percepții, sunt trimiși înapoi în trup de către o rudă decedată și revin, deși nu vor; își văd trupul și o văd pe asistentă practicând defibrilarea, fiind forțați să se întoarcă în trup către finalul procedurii de resuscitare.

Aceasta are loc după foarte multe minute, timp în care nu există deloc activitate cerebrală. S-a încercat să se afle care este corelația dintre această activitate terminală, pe care o putem măsura prin parametri și modul natural de a muri, care este un proces lent. Întregul proces al morții durează de la câteva ore până la câteva zile, timp în care fiecare informație a vieții, a conștiinței, dispare treptat.

Uneori, pacienții suferă de demență și nu își recunosc familia deloc, de ani și ani de zile. Dintr-odată, avem de-a face cu o conștiință normală, de veghe, când îi recunosc pe toți, îi cheamă pe nume, spun „mulțumesc” și „la revedere”, apoi mor. Acest fenomen se numește *luciditate terminală* și se manifestă și la pacienții schizofrenici. Timp de mulți ani aceștia au avut psihoze după psihoze și, deodată, ei prezintă o conștiință clară, recunosc pe toată lumea, își iau „la revedere” și mor.

Această luciditate terminală ar putea fi corelată cu activitatea cerebrală terminală, dar nu se știe încă. Dar are mult de-a face și cu experiențele la limita morții, fiindcă atunci avem acces la o stare extinsă a conștiinței, în pofda faptului că creierul nu mai funcționează.

În concepția mea, nu creierul produce conștiința, ci doar facilitează manifestarea ei, face posibil ca noi să experimentăm conștiința stării de veghe - vorbim despre conștiința pe care o avem în mod normal în starea de veghe.

Poți pune întrebarea: Unde se află conștiința noastră când dormim? Unde ne aflăm când suntem adormiți?

Nu experimentăm conștiința, deși creierul este încă funcțional, avem unde funcționale în somn. Creierul este numai interfața, el funcționează ca un receptor, recepționează informații de la conștiința

nonlocalizată, în care spațiul și timpul normal nu se mai manifestă. El recepționează informații de la conștiință și trimite informații de la trup și organe de simț către conștiință. Deci creierul funcționează ca un aparat de emisie-recepție. Iar, când acest instrument, creierul, a fost deteriorat de demență sau Alzheimer, atunci nu mai este posibil să recepționeze informația ca atare, transmisă de conștiința nonlocalizată.

Așadar conștiința din starea de veghe va fi dereglată, dar adevărata conștiință, de fapt, se află mereu acolo, numai că nu o putem exprima, este ca atunci când ești adormit, când ești în comă sau când te afli sub anestezie generală.

De asemenea, oamenii aflați în stop cardiac, sau cei care prezintă complicații operatorii sub anestezie generală pot avea experiențe la limita morții, ceea ce este imposibil conform științei actuale, deoarece creierul nu mai funcționează sub anestezie generală. Aceste experiențe le putem avea în comă, și oamenii pot povesti – după ce devin conștiinți, după săptămâni sau luni de comă – ceea ce s-a petrecut sau s-a spus în salonul de reanimare.

Deci există conștiință, doar că, în starea de comă, nu poți exprima ceea ce știi, ceea ce simți, ceea ce vezi. Prin urmare, ai nevoie de un creier funcțional pentru a-ți putea exprima conștiința, care nu este decât un fragment al acestei conștiințe nonlocalizate. Deși conștiința nu se află numai în creier, se află peste tot, experimentezi conștiința stării de veghe atunci când creierul este funcțional.

Cred că nu numai creierul, ci și întregul trup și fiecare celulă sunt conectate cu această conștiință. ADN-ul, în sine, ar putea fi și el o interfață funcțională a conștiinței.

Știm acum că în fiecare secundă mor 250 000 de celule, în fiecare zi mor 50 de miliarde de celule în trupul nostru și sunt înlocuite, iar după fiecare an, trupul este ca nou.

Există mereu o continuitate a funcționării noastre, a trupului, deci există un schimb de informații care trebuie să fie mai rapid ca

viteza luminii; ne dăm seama că moleculele și atomii sunt înlocuiți la fiecare zece zile.

Deși este incredibil, nu există niciun fel de stabilitate în trupul nostru. Noi percepem că ar exista un fel de stabilitate, dar nu există stabilitate, ci totul este mereu în schimbare.

Conștiința este singurul lucru care este întotdeauna prezent.

În opinia lui Fritz-Albert Popp, *conștiința* ar fi un fenomen global care are loc peste tot în trup, și nu doar în creierul nostru. Conștiința, la nivelul ei cel mai profund, ar fi *lumină coerentă*.

Oamenii care au experiențe la limita morții ne spun că moartea nu reprezintă decât decesul aspectelor fizice, dar esența există încă acolo. Și moartea, la fel ca și nașterea, nu este decât o schimbare a stării conștiinței care există întotdeauna, dar care acum este experimentată în absența trupului.

Studii recente arată că pacienții care au trăit experiențe la limita morții au trecut printr-o transformare specifică prin care le-a dispărut teama de moarte, fiindcă nu există niciun fel de moarte, ci doar o continuare a existenței. Ei au avut o nouă revelație, că ceea ce este important în viață are legătură cu iubirea, cu acceptarea, pentru început a propriilor aspecte negative – ceea ce este destul de greu – și cu iubirea necondiționată a altora și a planetei Pământ.

Ei știu că nu există moarte, că există o continuitate a esenței sine-lui propriu. Încep să trăiască diferit și, ca atare, concepția pe care o au despre moarte se reflectă în modul în care trăiesc. Aspectele materiale banale ale vieții – competiția, banii, mașinile scumpe, trupurile tinere – nu mai sunt importante, ci importante devin empatia, compasiunea față de alții, față de planeta Pământ. Un alt aspect al transformării este amplificarea sensibilității intuitive, ceea ce putem numi un schimb de informații nonlocalizate. Astfel, aceste persoane au un contact instantaneu cu sentimentele altor oameni, cunosc evenimente viitoare, unii știu când vor muri și este atât de diferit să accepți acest gen de informații, pe care le recepezi nu prin simțurile tale sau prin trupul tău, ci este vorba despre o informație nonlocalizată.

UN SCURT ISTORIC AL PSIHOTANATOLOGIEI

Călătoria conștiinței în transa șamanică

Șamanul desăvârșit trebuie să fie serios, să aibă tact, să știe să-și convingă anturajul: el trebuie, mai presus de orice, să nu se arate mândru, îngâmfat, mânios. Trebuie să se facă simțită în el o forță interioară care nu șochează dar care, dimpotrivă, are conștiința puterii pe care o posedă.

W. Sieroszewski

Șamanismul este o religie animistă, primitivă, veche de peste opt mii de ani, apărută pe undeva prin Siberia și răspândită apoi în China, Japonia și în sud-estul Asiei, care are la bază credința că slujitorii cultului pot influența spiritele bune sau rele printr-un ritual special, manifestat prin extaz religios, prin dansuri și prin formule magice, practicate și astăzi de unele populații din nordul și centrul Asiei, de diverse triburi de eschimoși și de indieni din America de Nord, din America de Sud, din Indonezia și din Africa.

Prin cuvântul „șaman” se înțelege magician, vrăjitor, *medicine-man* sau persoană extatică. Șamanul este socotit vindecător, asemeni tuturor vracilor, și fachir, asemeni tuturor magicienilor, primitivi sau moderni.

Dar el este – precizează M. Eliade–, în plus, psihopomp (prinde sufletul nevăzut al răposatului, ducându-l la noua locuință) și poate fi și preot, mistic și poet. Cuvântul vine din limba rusă: *tungus*, *șaman*.

Șamanii nu formează o clasă socială deosebită, un fel de sacerdotiu, cum ar urma să fie după rolul pe care-l îndeplinesc. Ei aparțin tuturor treptelor sociale și nu sunt numai bărbați, ci și femei. De restul muritorilor se deosebesc prin portul lor curios, constând dintr-o casă de piele, cizme și tot felul de bucăți de sticlă, de tinichea, de piei de animale, capete de șerpi, piei împăiate, labe de urs sau de vulpe, gheare de vultur etc. atârinate de casă, ca embleme magice.

Trăirile șamanice ne dezvăluie subtextul nevorbit, tiparele care există în viețile noastre; ele ne arată conexiunile pe care alte mijloace terestre nu le pot evidenția. Învățăm să citim și să recunoaștem mesajele subtile codificate în sufletul nostru sau primite de acesta. Învățăm cum să facem aceasta, devenind conștienți nu numai de realitatea fizică – lumea perceptibilă prin simțurile noastre –, ci și de realitatea subtilă a lumii spirituale care o înconjoară pe cea dintâi. *Cel care trece în timpul vieții prin tehnici extatice, puntea primejdioasă care leagă cele două lumi și pe care doar morții se pot încumeta să calce, se poate numi șaman*. Prin extinderea capacităților sale mentale el cunoaște sufletul în amănunțime, îl poate „vedea” și vindeca. Prin accesul la această stare de supraconștiență el realizează transcenderea și cosmizarea.

Călătoria șamanică se deosebește de experiența din apropierea morții sau de alte situații traumatice de expulzare a sufletului, deoarece șamanul pătrunde întotdeauna în mod voluntar în lumile de dincolo, având un anumit scop, folosind rute specifice și călătorind pe un teren deja marcat, unde întâlnește spirite cunoscute. Deși aceste călătorii se pot desfășura în diferite moduri, ele nu sunt efectuate la întâmplare.

Șamanii călătoresc în lumile de dincolo într-o stare diferită de conștiență față de cea pe care o trăim în viața cotidiană. În timpul vieții, ființele umane își modifică forma de conștiență, în mod chiar

dramatic, în funcție de necesități. Principalele forme de conștiință sunt următoarele:

- ▶ Absorbția totală (fără un simț al separării între sine și ceilalți, ca în extazul mistic);
- ▶ Concentrarea intensă (atunci când se cântă la un instrument);
- ▶ Conștiința vigilentă (în timpul conducerii unui autovehicul sau atunci când căutăm ceva);
- ▶ Starea de visare cu ochii deschiși (fantezie voluntară);
- ▶ Conștiința obișnuită (atunci când ne plimbăm sau efectuăm acțiuni simple);
- ▶ Conștiința în stare de dispariție treptată (involuntar, în timpul bolii sau somnolenței);
- ▶ Somnul (cu diferite densități ale conștiinței);
- ▶ Inconștiința (coma; se mențin numai funcțiile vitale involuntare);
- ▶ Moartea (încetarea stării de conștiință din punct de vedere fizic).

Drogurile pot fie intensifica, fie diminua conștiința, acțiunea lor având diferite grade de intensitate. Folosirea de către șamanii tradiționali a plantelor cu capacitate de inducere a stării de transă determină suprimarea stării de conștiință a trupului, dar mărește gradul de conștiință a sufletului.

Starea de conștiință a șamanului în timpul șamanizării a fost adesea descrisă ca „transă” sau „extaz”, termeni care pot induce în eroare, deoarece „transa” implică o conștiință redusă, iar „extazul”, o conștiință exaltată, o trăire psihică intensă sub influența unor ritualuri. Aceste expresii au fost născocite de cei care nu sunt șamani, deoarece reprezintă descrieri ale modului în care observatorul vede șamanismul: șamanul dansează și cântă tare (extaz); șamanul cade la pământ și rămâne nemișcat (transă). Niciunul dintre termeni nu este realmente corect. Extazul nu reprezintă întotdeauna o caracteristică a ședinței șamanice; șamanul poate traversa, de asemenea, stări

de teamă, de speranță, de bucurie, de mirare, de nesiguranță și de încredere.

Pentru a descrie starea în care șamanii traversează cele trei lumi, prin zborul sufletului, Michael Harner¹ a sugerat termenul de „stare șamanică a conștiinței”, sau SSC, care reprezintă o formulare mai bună decât „transă” sau „extaz”.

În lucrarea *Istoria religiunilor lumii*, scrisă de Irineu Mihălcescu în 1946, sunt descrise obiceiurile șamanice, din care amintim:

„Pentru șaman important este dialogul cu duhurile: duhul tai-galei, duhurile animalelor, duhurile strămoșilor... Șamanul acționează cu ajutorul acestor duhuri, influențează asupra voinței lor prin descântecul său magic. Ridicându-se sau coborând prin arborele universal, el obține acces în lumea spiritelor. Dacă șamanul posedă cunoștințe temeinice, el supune voinței sale, prin descântec, spiritul întâlnit în cale, iar energia lui o folosește pentru obținerea acelui scop, pentru care a purces în călătoria sa mistică. După cum e caracteristic pentru universul magiei și al farmecelor, nu propria voință și dragostea reciprocă sunt hotărâtoare pentru „un contact” reușit, ci reproducerea formulelor și îndeplinirea ritualurilor magice. Nu apare întrebarea: îl iubește, oare, șamanul pe duh sau duhul pe șaman? Are loc o ciocnire de voințe, de puteri.

Practic vorbind, spiritele sunt cele mai importante realități ale acestor oameni în viețile lor mundane și de aceea sunt și numite „animiști”, ceea ce înseamnă închinători la spirite. Există trei feluri de spirite în animism:

Ancestrale: spiritele strămoșilor morți, despre care se crede că sunt prezenți și se preocupă de binele respectivului trib sau familie în vreun fel.

Spirite ale naturii: asociate cu fenomenele naturii (tunete, furtuni, secete sau altele asemenea) și cu obiectele neînsuflite (cum ar fi stânci, râuri, copaci, etc.).

1 *The Way of the Shaman*, New York, Harper&Row, 1980.

Animale: ei consideră că orice animal are un spirit.

Pentru alungarea duhurilor rele sau pentru îmbunarea lor șamanii acționează noaptea, după un anumit tipic: se așază în jurul focului, fumează și bat într-o tobă până când sunt apucați de spasme, încep să gesticuleze violent, sar agitați în jurul focului, strigă spiritele, le amenință, le conjură, le pun întrebări, ascultă cu luare aminte la pretensele lor răspunsuri, mai trag câteodată cu lăcomie din pipă, iar aleargă și strigă până ce, în sfârșit, cad la pământ, lipsiți cu totul de conștiință și de puteri.

Cât timp stau căzuți în nesimțire se crede că sufletul îi părăsește, ia forma unui animal și se duce la locuința spiritelor, spre a-l conjura pe spiritul care face rău celui pentru care intervine șamanul ca în viitor să nu-i mai facă niciun rău. Când își revin în simțiri, li se dă plata, căci reprezentăția e sfârșită. Dacă spiritele persistă în răutatea lor, reprezentăția se repetă de mai multe ori. Înfrăurirea pe care o exercită aceste practici superstițioase asupra nervilor celor care apelează la intervenția șamanilor este atât de puternică, încât face ca adesea să se vindece boli grele, să se opereze schimbări în sufletul credincioșilor, într-un cuvânt să se producă adevărate minuni. Sufletele șamanilor sunt socotite ca având un grad mai înalt de putere și de răutate, de aceea sunt temute în chip deosebit.

În inițierile și transele șamanice puntea îngustă „ca firul de păr” simbolizează trecerea spre cealaltă lume, însă nu neapărat spre Infern; doar păcătoșii nu izbutesc să treacă puntea, căzând în prăpastie. Mircea Eliade¹ apreciază că trecerea unei punți foarte înguste, dintre două regiuni cosmice, semnifică și trecerea de la un mod de existență la un altul: de la neinițiat la inițiat sau de la „viu” la „mort”.

Ca moartea, extazul cuprinde o „mutație” pe care mitul o înfățișează, plastic, printr-o trecere primejdioasă. Simbolismul punții funerare este universal răspândit și depășește ideologia și mitologia șamanice, fiind legat, pe de o parte, de mitul punții (sau al arbore-

1 Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului, ed. Humanitas 1997, p. 196.

lui, sau al lianei etc) care înlesnea odinioară legătura dintre Pământ și Cer și care le îngăduia oamenilor să comunice fără greutate cu zeii, iar pe de altă parte, de simbolismul inițiatic al „porții strâmte” sau al „trecerii paradoxale”. M. Eliade¹ susține că ne aflăm în prezența unui complex mitologic care cuprinde următoarele teme constitutive:

- a) *in illo tempore*, în vremurile paradiziace ale omenirii, exista o punte care lega Pământul de Cer și pe care se putea trece fără greutate dintr-o parte în alta, pentru că nu exista moarte;
- b) după întreruperea comunicării lesnicioase dintre Pământ și Cer, nu s-a mai trecut puntea decât „în minte”, adică în moarte sau în extaz;
- c) trecerea este anevoioasă, adică este plină de piedici, și nu toate sufletele pot ajunge dincolo; trebuie să înfrunte demonii și monștrii care așteaptă să devoreze sufletul, sau puntea se subțiază asemenea tăișului de brici sub pașii ticăloșilor etc.; numai cei „buni” și mai ales cei inițiați pot trece puntea fără greutate (ultimii cunosc oarecum drumul, pentru că au fost supuși morții și învierii rituale);
- d) anumiți privilegiați izbutesc să treacă totuși puntea în timpul vieții, fie în extaz, ca șamanii, fie „de nevoie”, precum unii eroi, fie în chip „paradoxal” prin „înțelepciune” sau prin inițiere.

Simbolismul „porții strâmte” sau cel al „punții primejdioase” este legat de simbolismul a ceea ce M. Eliade² a numit „trecerea paradoxală”, pentru că se dovedește uneori a fi o imposibilitate sau o situație fără ieșire. Candidații șamani se găsesc uneori într-o situație, în aparență, disperată: trebuie să treacă „pe unde se întâlnesc ziua cu noaptea” ori să găsească o ieșire într-un zid ori să urce la Cer printr-o gaură care nu se deschide decât pentru o clipă, să se strecoare printre

1 Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului, ed. Humanitas 1997, p. 440.

2 *Idem*, p. 442.

două pietre de moară care se mișcă întruna, printre două stânci care se bat cap în cap sau printre fălcile unui monstru. „Toate aceste imagini mitice arată, poate, nevoia de a trece dincolo de contrarii, de a aboli polaritatea propriei condiții umane, pentru a ajunge la realitatea ultimă. Cine vrea să ajungă din această lume în cea de dincolo sau să se întoarcă, trebuie s-o facă în intervalul unidimensional și atemporal care desparte forțele înrudite, dar contrare printre care nu se poate trece decât într-o clipă. În mituri, trecerea „paradoxală” arată tocmai că acela care izbutește a depăși condiția umană: el este un șaman, un erou sau un spirit, pentru că trecerea „paradoxală” nu poate fi înfăptuită decât de un spirit”¹.

Trecând în extaz puntea primejdioasă care leagă cele două lumi și pe care doar morții se pot încumeta să calce, șamanul arată, pe de o parte, că este „spirit”, iar pe de altă parte încearcă să refacă „legătura” care există în *illo tempore* între această lume și Cer; de fapt, după cum afirmă M. Eliade², ceea ce șamanii fac în zilele noastre în extaz putea fi făcut de toate ființele omenești *in concreto*, la începutul timpurilor; toți urcau la Cer și se întorceau apoi pe Pământ, fără a fi nevoiți să ajungă la transă. Extazul reactualizează, provizoriu și pentru un număr restrâns de persoane (șamanii), starea primordială a întregii omeniri.

Nota distinctivă a inițierilor șamanice este credința că spiritul protector poate fi câștigat printr-un efort ascetic în singurătate. Asceza șamanică urmărește anihilarea personalității profane a novicelui, cu alte cuvinte, moartea sa inițiativă; în multe cazuri, această moarte este anunțată de extazul, transa sau pseudoinconștiența în care intră candidatul. Inițierile vizează transformarea spirituală a neofitului și de aceea sunt exerciții transpersonale. M. Eliade consideră că singurătatea novicelui în sălbăticie echivalează cu o descoperire personală a sacralității cosmosului și vieții animale. Întreaga natură se dezvăluie ca hierofanie.

1 *Introducere în psihologia orientală*, I. Mânzat, L. Radu-Geng, 2002, p. 24.

2 *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului*, ed. Humanitas 1997, p. 443.